

بحران ظفار و رژیم پهلوی

نویسنده

محمدجعفر چمنکار

بهار ۱۳۸۳

① بخش اول

④ سرزمین و مردم عمان

فصل اول

جغرافیای طبیعی و حیات اجتماعی

۱. موقعیت جغرافیایی

سلطان‌نشین عمان^۱ در منتهی‌الیه شرق و جنوب شرقی شبه‌جزیره عربستان، بین منطقه جغرافیایی ۱۶/۴ و ۲۶/۲۰ درجه عرض شمالی و ۵۰/۱۵ و ۴۰/۵۹ درجه طول شرقی واقع شده است.^۲

در اعصار گذشته، به تمامی سرزمین‌های شرق شبه‌جزیره عربستان، عمان اطلاق می‌شد که سپس و به تدریج به دو قسمت مجزا تقسیم شد:

۱. عمان متصل که شامل شیوخ هفتگانه امارات متحده عربی^۴ بود.

۲. عمان اصلی که محدوده عمان و مسقط فعلی را در بر می‌گیرد.

عمان، از جنوب غربی به یمن و از شمال شرقی به دریای عمان و دریای عرب و از طرف شمال غربی و مغرب به امارات متحده عربی و عربستان سعودی اتصال دارد.^۵ همچنین سرزمین عمان از سه طرف به وسیله دریا احاطه شده است به طوری که خلیج فارس در شمال، خلیج عمان در شرق و دریای عرب در جنوب آن قرار دارد.^۶ این کشور به صورت کلی به دو بخش عمده تقسیم می‌شود:

۱. عمان شمالی یا عمان متصل یا شبه‌جزیره مسندام

1. Sultante of Oman

2. Ministry of information. Oman 98/99. Sultanate of Oman. P. 25.

3. Truical Oman

4. United Arab Emirates = UAE

۵. عباس یگانه. عمان. تهران. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۴. صص ۲-۳.

۶. نقشه شماره ۱.

۲. عمان جنوبی یا سرزمین مسقط

۱. عمان شمالی به واسطه خاک امارات متحده عربی، شامل امارات فجیره و شارجه، از خاک اصلی جدا شده است. شبه جزیره مسندام بین ۲۴/۵ و ۲۶/۲۰ درجه عرض شمالی در محل اتصال خلیج فارس به دریای عمان، و در منتهی‌الیه شمالی سرزمین عمان و روبه‌روی جزایر ایرانی لارک و قشم قرار دارد.

۲. عمان جنوبی از طرف شمال و شمال‌غربی به عمان متصالح یا امارات متحده عربی، از طرف غرب به عربستان سعودی یا صحرای ربع‌الخالی، از طرف جنوب به یمن و از طرف مشرق به دریای عرب منتهی می‌شود.

به این ترتیب، عمان کشوری دویاره و کاملاً مستقل از یکدیگر به نظر می‌رسد. باریکه کرانه دریایی این کشور در کنار دریای عمان که از شمال به جنوب منتهی می‌شود، سواحل باطنه نام دارد. این جلگه ساحلی با مساحت ۳۲۱/۸ کیلومتر مربع در اطراف خلیج عمان، و از کوه‌های رأس‌الجبل در شمال غرب تا نزدیکی مطرح در غرب و جنوب امتداد می‌یابد.^۱ جنوبی‌ترین بخش خاک عمان را استان ظفار تشکیل می‌دهد.

این کشور بر اساس تقسیمات کشوری در سال ۱۹۹۴ میلادی به یازده استان تقسیم شده است که هر یک نیز دارای مناطق تابعه مختلفی هستند. استان‌های یازده‌گانه شامل: مسندام، باطنه، جووبوریمی، ظاهره، حجر غربی، حجر شرقی، عمان‌الداخل، الشرقيه، جعلان، العاصمه یا پایتخت و استان ظفار است.^۲

سرزمین عمان در شمال و جنوب به انضمام چند مجمع‌الجزیره کوچک، ۳۰۹/۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد.^۳ البته درباره این عدد در منابع مختلف، اختلاف‌های بارزی به چشم می‌خورد؛ چنان‌که وسعت آن ۲۱۲/۰۰۰،^۴ ۲۱۲/۴۷،^۵ ۲۱۲/۴۰۰،^۶ بیش از

1. Anthony Johnduke. *Historical and cultural dictionary of the sultanate of Oman and the emirates of Eastern Arabia*. the scarecrow Press, ins metuchen, n.J. 1976. P. 17.

۲. عمان. ص ۶۸.

3. *Ministry of information*. op.cit. P. 25.

۴. غلامحسین مصاحب. دائرةالمعاف فارسی. تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۶. ج ۲، بخش اول. ص ۱۷۶۹.

۵. زیگل و دیگران. از آرژانتین تا یونان. بررسی وضع ملت‌های جهان. ترجمه امید بهروزی. تهران، نشر نو، ۱۳۶۳. ص ۱۵۸.

۶. عباس ملکی، مینا زندیه. امنیت ملی و امنیت دسته‌جمعی. مجموعه مقالات خلیج فارس. تهران، دفتر مطالعات

۲۰۰۰/۰۰۰ و ۲۳۰۰/۰۰۰ کیلومتر مربع نیز نگاشته شده است.

۲. عوارض و ناهمواری‌های طبیعی

آب و هوای عمان با توجه به موقعیت جغرافیایی و مجاورت با خط استوا و صحرای عربستان و همچنین، احاطه شدن به وسیله دریاها، گرم و سوزان و گرم و مرطوب است. میزان بارندگی در نواحی ساحلی بسیار اندک، ولی در ارتفاعات، قابل ملاحظه است. میزان متوسط بارندگی در این کشور، حدود ۱۰۰ میلی‌متر بوده که از مناطق داخلی به مناطق ساحلی متغیر است.^۳ البته بارندگی سالیانه تا ۱۶۰ میلی‌متر نیز گزارش شده است.^۴ درجه حرارت بین ۳ تا ۵۳ درجه سانتی‌گراد در زمستان و تابستان و در بخش‌های مختلف کشور تفاوت می‌کند. هوا در مناطق جنوبی کشور، معتدل و سردتر، ولی در قسمت‌های مرکزی و شمالی، بسیار گرم و سوزان و همراه با درصد بالای رطوبت است. در عمان، به جز جویبارهای بزرگ موقت حاصل از سیلاب‌های زمستانی، رودخانه دائمی وجود ندارد. ارتفاعات عمان، شامل رشته کوه‌های حجر است که از شبه‌جزیره مسندام در شمال، آغاز شده، به سمت جنوب و جنوب شرقی پیش می‌رود و با عبور از مسقط در نزدیکی رأس‌الحد خاتمه می‌یابد. این رشته کوه‌ها نزدیک به ۶۰۰ کیلومتر طول دارند و در امتداد شمالی به جنوبی به نام‌های ذیل خوانده می‌شوند: رئوس‌الجبال، حجر غربی، جبل‌الاکضر، الظاهره، حجر شرقی و الشرقيه.^۵ تمام نواحی شرقی و غربی کوه‌های حجر و ارتفاعات جبل‌الاکضر و الظاهره و دشت‌های جنوبی حجر شرقی، الشرقيه و بیابان‌های این محدوده تا منطقه ربع‌الخالی را عمان داخلی می‌نامند و از قدیم‌الایام، تنها این سرزمین را به نام عمان می‌شناختند و شهر نیزوا (نیزوی) مرکز این ناحیه است.^۶

→ سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹. ص ۵۷۴.

۱. جمعی از نویسندگان معاصر شوروی. جهان معاصر. ترجمه غلامحسین متین. تهران، جاویدان، ۱۳۵۸. ص ۹۷.

2. *The New Encyclopedia Britanica*, 1990, P. 944.

3. *The Europa World Year book*, Europa Publications limited, London, 1998, Vol. 11, P. 2598.

۴. حسین نوربخش. خلیج فارس و جزایر ایرانی. تهران، سنائی، ۱۳۶۲. ص ۳۱۳.

۵. عمان. صص ۳-۴. همان.

کوه‌های حجر غربی و شرقی شهرها و قبایلی را در امتداد خود احاطه کرده‌اند:

۱. حجر غربی که منطقه شمال غرب وادی سمائل را در بر دارد، شامل شهرهای نخیل، رستاق، سیوق و زیستگاه قبایل بنی‌خروس، بخشی از قبیله بنی‌ریام، بخشی از قبیله بنی‌غفیر، حواشینه، بنی‌عمر، بنی‌کلبان و بنی‌علی است.
۲. حجر شرقی در جنوب شرقی وادی سمائل واقع شده و شهرهای سمائل، بیدید، قوبره و قبایل بنی‌رواحه، بنی‌وهاب، بنی‌بطش، بنی‌جابر و... در پیرامون آن قرار دارند.^۱

۳. مراکز جمعیتی

الف. جزیره مصیره

جزیره مصیره به طول تقریبی ۶۴/۳۶ کیلومتر مربع، اندکی دور از ساحل جنوبی عمان و در نزدیکی ناحیه رأس‌الحد که مشرف به دریای عرب است، قرار گرفته است. مابین کرانه این جزیره با ساحل عمان، تنگه‌ای به نام مصیره وجود دارد. جزیره مصیره که پایگاه نیروی هوایی سلطنتی بریتانیا در سال ۱۹۵۸م در آن مستقر شد، اکنون پایگاه نیروهای واکنش سریع امریکا و قابل استفاده برای پرواز و فرود بمب‌افکن‌های راهبردی غول‌پیکر است و همچنین ایستگاه تقویتی رادیو بی.بی.سی^۲ نیز در آن قرار دارد.^۳

ب. مجمع‌الجزایر کوریا و موريا

مجموعه‌ای از پنج جزیره به نام‌های حلالیه یا موريا (بزرگ‌ترین جزیره)، جیلیه، سورا، ماسکی و جورزونه، مجمع‌الجزایر موسوم به کوریا و موريا را به وجود آورده‌اند. این جزایر در سال ۱۸۵۴م از سوی سعید بن سلطان - سلطان مسقط (۱۸۵۶-۱۸۰۷م) به ملکه انگلستان - ویکتوریا -^۴ اهدا شد. اما سرانجام در ۱۹۶۷م مجدداً به خاک عمان پیوست.^۵

1. Antony John Duke . op.cit. P. 39.

2. B.B.C

۳. عمان، ص ۴.

4. Queen Victoria

5. J.c. Hurewitz. *The middle east and north Africa in world Politics, A Documentary Record*. Vol.1. P. 309.

پ. مسقط

مسقط از سال ۱۷۸۴م تاکنون پایتخت و مرکز سلطنت عمان بوده است که در اواسط قرن ۱۹م بیش از ۵۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت داشت و در حال حاضر، بیش از ۴۰۰/۰۰۰ نفر در آن ساکن هستند.^۱ این بندر به شکل خلیج مدوری است که دور تا دور آن را کوه‌های خشک، بدون هیچ‌گونه پوشش نباتی با صخره‌های عظیم و درخشنده احاطه کرده است؛ به طوری که به سختی از ساحل مشاهده می‌شود؛ چنان‌که پتولمی^۲ جغرافیدان یونانی در قرن اول میلادی - از آن به عنوان بندر گمشده یاد کرده است.^۳

ت. مطرح

مرکز بازرگانی و یکی از شهرهای عمده عمان که در پنج کیلومتری شمال غرب ساحل مسقط قرار گرفته است. این بندر از نظر مصونیت در مقابل طوفان‌های شمال غربی، اهمیت خاصی دارد و به همین جهت کشتی‌های اقیانوس‌پیما به ویژه از بندر مسقط برای در امان ماندن از گزند این باده‌ها، به آنجا روی می‌آورند.^۴ علاوه بر نواحی ذکر شده، شهرها و بنادر عمده دیگری چون بندر قابوس، بندر خصب در شبه‌جزیره مسندام، بندر صحار در استان باطنه، بندر مینا الفحل، بندر صور، بندر مینا رایسوت، بندر برکه، سویق، صلاله، خابوره، مراغه و... را می‌توان نام برد.

۴. ساختار نژادی

بر اساس سرشماری در سال ۱۹۹۳م، کشور عمان بالغ بر ۲/۰۱۸/۰۷۴ نفر جمعیت داشته است که شامل ۱/۴۸۳/۲۲۶ نفر عمانی‌الاصل و ۵۳۴/۸۴۸ نفر غیرعمانی داشته است. بدین ترتیب، تراکم جمعیت در هر کیلومتر مربع ۶/۵ نفر است.^۵ سلطنت‌نشین عمان، جامعه‌ای قبیله‌ای با تکیه بر تعصبات و آداب و سنن و رسومات عشیره‌ای سنتی کهن است. بیش از دویست قبیله در این کشور یافت می‌شود که از

1. Ministry of information, op.cit. P. 264.

2. Petolemy.

۳. وزارت میراث ملی و فرهنگی سلطنت عمان. پنجره‌ای به عمان. ۱۹۹۶. ص ۹.

۴. شهین‌دخت کامران مقدم. تاریخ کشورهای همجوار ایران. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶. ج ۲. ص ۳۵۰.

5. Ministry of Information, op.cit. P. 364.

مشخص‌ترین ویژگی‌های اجتماعی این سرزمین به شمار می‌آید.^۱ عظمت قرون گذشته و حضور کشورهای بیگانه، باعث گرد آمدن مجموعه‌ای گوناگون از نژادهای عرب و غیر عرب شده است. برای نمونه، بلوچ‌ها که حتی ۴٪ از جمعیت عمان را تشکیل می‌دهند،^۲ در قرون گذشته با توجه به روابط گسترده سلاطین عمان با ناحیه گوادار پاکستان، به این کشور نقل مکان کرده‌اند.^۳ آنها در سواحل باطنه و استان ظاهره سکنی گزیدند و به مرور، ضمن آمیختگی با نژادهای بومی، با محیط خود تطبیق یافتند؛ چنان‌که امروزه قبیله بنی‌بلوش در این منطقه، ریشه در بلوچ‌های مهاجر اولیه دارند.^۴

گروه دیگری از اقلیت‌های نژادی عمان، خوجه یا خواجه‌ها هستند که هندی‌الاصل بوده، ابتدا برای کارهای تجاری و با نیروهای انگلیسی وارد عمان شده و به تدریج ساکن آنجا شدند، آنها که در ابتدا مذهب شیعه اسماعیلی داشتند، با تأثیرپذیری از روحانیان منطقه، به شیعه اثنی‌عشری گرایش یافتند.^۵

علاوه بر مسلمانان، گروهی از هندیان هندومذهب نیز در عمان اقامت دارند. اما بیشتر مردم ناحیه عمان داخلی، اعراب خالص هستند. در مناطق جنوبی کشور، سیاهپوستان و مهاجران آفریقایی‌الاصل به علت تجارت برده و همچنین، روابط گسترده سلاطین عمان با آفریقای شرقی حضوری گسترده دارند. در شمال عمان یا مسندام، قبایل شیحو سکنی دارند که می‌توان به بنی‌الاحم، بنی‌علی، کمارزه، قیشه، مهاییب و قبیله بنی‌یدید اشاره کرد. قبایل شیحو، گویشی نامتجانس با زبان عربی دارند که مخلوطی از لغات فارسی، عربی و هندی در آن وجود دارد. آنها از لحاظ دینی، حنبلی‌مذهب هستند.^۶

از دیگر اقوام عمان، بهارینه‌ها هستند که مردمی با اصالت نیمه‌عرب و نیمه‌ایرانی بوده، عمدتاً سوابق ایرانی و عراقی داشته، پیرو شیعه اثنی‌عشری هستند.^۷

۱. نقشه شماره ۲. ۲. از آرژانتین تا یونان. همان. ص ۱۵۸.

3. Antony Johnduke. op.cit. P. 9.

4. Ibid. P. 16.

5. Ibid. P. 56.

۶. پیروز مجتهدزاده. «سرزمین قبیله شیوخ». مجله دانشمند. س ۱۳. ش ۱۴۶. آذر ۱۳۵۴. ص ۱۲.

7. Antony Johnduke. op.cit. P. 13.

۵. اقتصاد

مشخصه اصلی اقتصاد عمان، شیوه تولید تک محصولی و وابستگی شدید به درآمدهای حاصل از فروش نفت است که در اواخر دهه ۱۹۶۰م به شکل تجاری مورد استفاده قرار گرفت.^۱

نفت، مس، کرومیت، زغال سنگ، منگنز و انواع کانی‌های ساختمانی از منابع زیرزمینی عمان محسوب می‌شوند.^۲

پس از صنعت نفت، بخش کشاورزی بیشترین اهمیت را در اقتصاد عمان داراست و بیش از ۵۰٪ جمعیت کشور در این بخش مشغول فعالیت هستند.^۳

در نتیجه تنوع آب و هوایی، مجموعه‌ای رنگارنگ و متنوع از محصولات کشاورزی تولید می‌شود. خرما، گوجه فرنگی، لیموترش، چوب خیزران، انبه، موز، پاپایا، نارگیل، انار، انگور، کندر، پنبه مخصوص از نوع سرخ‌رنگ آن، گندم و جو، برنج، تنباکو و... از مهم‌ترین تولیدات زراعتی عمان است.^۴ در قرون گذشته، کشت نیشکر و تولید شکر نیز در عمان رواج داشته است.^۵

با توجه به شرایط جغرافیایی عمان، ماهیگیری گروه زیادی از مردم را جذب کرده و محصولات دریایی، همیشه جزء اقلام صادراتی بوده است. در قرون گذشته، میزان صید آنچنان فراوان بوده که از برخی محصولات به عنوان خوراک گاو و شتر استفاده می‌شد.^۶ از مهم‌ترین کالاهای وارداتی، می‌توان به منسوجات، مواد غذایی، ماشین‌آلات، وسایل و ابزار صنعتی و از کالاهای صادراتی به نفت، خرما، ماهی، سنگ معدن و مرکبات اشاره کرد. کشورهای عمده طرف معامله با عمان، ژاپن، انگلستان، امارات متحده عربی، آمریکا و آلمان هستند.^۷

1. *The New Encyclopedia Britanica*. op.cit. P. 945.

۲. عمان. ص ۳۷.

3. Rashid Wazaifi. *The Arabian Year book*. Dar Alseyassan press. P. 295.

۴. پنجره‌ای به عمان. ص ۶.

5. Patricia Risso. *Oman and muscat: and earlyModern history*. croom nelm. London. 1986. P. 3.

۶. دایرةالمعارف فارسی. ص ۱۷۶۹.

7. *Britanica book of the year*. 1990. P. 689.

واحد پول رسمی عمان ریال است که به هزار بیسه تقسیم می‌شود.^۱ کل درآمد عمان در سال ۱۹۸۵م، بالغ بر ۳۴۵۶ میلیون ریال رایج بوده است.^۲

۶. مذهب

سرزمین عمان از نخستین مناطقی بود که مردمانش در زمان حیات پیامبر اکرم، اسلام را پذیرا شدند. پس از نبرد نهروان، گروهی از خوارج به رهبری عبدالله بن فدیك با توجه به دورافتادگی عمان، به این سرزمین مهاجرت کرده و آنجا را مرکز عملیات خود قرار دادند.^۳ به تدریج با گرایش مردم عمان، شاخه‌ای از خوارج به نام فرقه اباضیه در این سرزمین توسعه یافت. اباضیه، پیروان عبدالله بن اباض تمیمی بودند. وجه تمایز این گروه از دیگر خوارج آن بود که به مخالفان خود چندان سخت نمی‌گرفتند. بر اساس تفکرات جدید این شاخه، بسیاری از افکار سنتی خوارج، همچون مباح دانستن قتل عناصر غیرخارجی، منسوخ و مطرود شد.^۴

بنابر اعتقادات پیروان اباضیه، ازدواج با غیر خارجیان روا بوده، خارجی و غیرخارجی از هم ارث می‌برند. آنها با گرایش به اقدامات صلح‌جویانه، جنگ با غیرخوارج و اسارت ناگهانی آنها را رد می‌کردند. مگر آنکه ابتدا حجت بر آنان تمام شود و سپس جنگ درگیرد. آنان، غنائمی غیر از اسب و اسلحه را حرام شمرده، جواهرات و چیزهای دیگر را به دشمنان مسترد می‌کردند. سرزمین مخالفانی که مسلمان باشند، دچار توحید بوده مگر لشکرگاه حاکم که سرزمین طغیان است. آنها معتقد بودند که مسلمان مرتکب گناه کبیره، موحد است، ولی مؤمن نیست. کافر نعمت است، ولی کافر دین نیست؛ زیرا از آنجا که به خدا و رسول احترام می‌گذارد، باید او را موحد دانست. اما چون از شکر نعمت خدا دریغ کرده و از فرمان او سرپیچی، و نعمت او را کفران کرده؛ پس کافر نعمت است. اعمال بندگان، مخلوق خداست. اما به حقیقت و نه از روی مجاز، به بندگان منتسب می‌شود. اوامر و نواهی خدا خاص مؤمن نبوده، متوجه کافر نیز هست؛ زیرا در قرآن امر و نهی به صورت عام است.^۵

1. *Britanica World Data*. 1990. P. 1990.

۳. تاریخ کشورهای همجوار ایران. ص ۳۵۷.

۲. عمان. ص ۴۹.

4. Antony Johnduke. op.cit. pp. 43-44.

۵. حسن ابراهیم حسن. تاریخ سیاسی اسلام از آغاز تا انقراض دولت اموی. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران،

اباضیه، از اواسط قرن دوم هجری به مذهب بیشتر مردم عمان بدل شد. در نتیجه، با حضور گسترده پیروان اباضی و گروه اقلیتی از اهل تسنن، این کشور در طول تاریخ، صحنه نبردهای خونین مذهبی فراوانی بوده است. امروزه نیز پیروان مذهب اباضی، اکثریت را دارا بوده و حاکمان خانواده آل ابوسعید نیز از طرفداران آن به شمار می‌روند. به طور کلی، عمان تنها موطن اساسی اسلام اباضی در سطح جهان و دنیای اسلام محسوب می‌شود.^۱

در عمان، پیروان اباضیه به ۱/۳۴۰/۰۰۰ نفر می‌رسند.^۲ علاوه بر مذهب اکثریت عامه مردم، اقلیت‌های دینی دیگری نیز در این کشور زندگی می‌کنند. شیعه اسماعیلیه با پیروانی بالغ بر ۴۷۴/۳۹۷ نفر، پس از اباضیه بیشترین طرفدار را داراست. شیعیان اثنی‌عشری نیز با حدود ۳۰/۰۰۰ نفر، ۳٪ از جمعیت عمان را تشکیل می‌دهند. بیشتر شیعیان در مسقط و شهرهای استان ساحلی باطنه سکونت دارند. اهل تسنن عمان نیز ۳۸۰/۰۰۰ نفر هستند که بیشتر در منطقه مسندام و جنوب کشور زندگی می‌کنند. پیروان ادیان یهود و مسیحیت نیز حدود ۲٪ از جمعیت عمان را تشکیل می‌دهند.^۳

→ جاویدان، ۱۳۶۰. ص

۱. هرایر دکمجیان. جنبش‌های اسلامی در جهان عرب. ترجمه حمید احمدی. تهران، کیهان، ۱۳۷۲. ص ۲۳۵.

۲. عمان. ص ۱۸. ۳. عمان. ص ۱۸.